

מצוות קידוש והבדלה על היין

יוסי דורי

- (א) מקור מצוות קידוש.
 (ב) הצורך ביין לקידוש.
 (1) שיטת התוספות.
 (2) שיטת רש"י.
 (3) יסוד המחלוקת.
 (4) שיטת הרמב"ם ע"פ יסוד זה.
 (5) הדיון באחרונים.

- (א) מקור מצוות קידוש בשבת.
תנו רבנן:¹ "זכור את יום השבת לקדשו"² זוכרהו על היין.
 אין לי אלא ביום, בלילה מניין? תלמוד לומר: 'זכור את יום השבת לקדשו'".
 על ברייתא זו שואלת הגמרא שתי שאלות:
 (1) נראה שלתנא פשוט יותר שמקדשים ביום משמקדשים בלילה. והרי בסברא פשוט יותר שמקדשים בלילה, מפני שהתורה מצווה להבדיל בקידוש, וההבדלה הטובה ביותר תיעשה ברגע שבו חל השנוי, דהיינו ברגע שמתחילה השבת, אם כן ככול שנקדים לקדש ההבדלה תהיה טובה יותר.
 (2) מה הראיה שמקדשים בלילה מהפסוק "זכור את יום השבת לקדשו", הרי שוב חוזרים לאותו פסוק שמזכיר את המילה יום!
 1. פסחים ק"ו ע"א.
 2. שמו"ח כ', ח'.

1. פסחים ק"ו ע"א.

2. שמו"ח כ', ח'.

לכן מסקנת הגמרא שיש לגרוס בברייתא כך: "זכור את יום השבת לקדשו" אין לי אלא בלילה, ביום מניין? שנאמר: 'זכור את יום השבת לקדשו'."

מזה שנאמר בברייתא "זכרהו על היין", משמע שהמצווה היא לזכור, שבזכירה מקיימים מצוות קידוש, ולא שהמילה "זכור" היא אזהרה לא לשכוח לקדש, כמו ששמע מפשט הפסוק, שאם כן צריך היה להאמר "קדשהו על היין".

(ב) צורך ביין לקידוש.

1) שיטת התוס':³ הצורך ביין לקידוש אינו אלא מדרבנן, ויש אסמכתות מפסוקים שזכירה נאמרה על יין:⁴ "זכרו כיין לבנון",⁵ "נזכירה דודיך מיין".

הזכירה מהתורה מתקיימת באמירת "ויכולו השמים", ומכיון שהצורך ביין הוא מדרבנן הרי שאדם יוצא מדאורייתא ידי חובת הזכירה כבר באמירת "ויכולו" שאומר בתפילת ערבית אע"פ שאין שם יין.

נשאלת השאלה: אם כן מדוע אדם מקדש שוב בביתו אם יצא ידי חובתו בתפילה? והתשובה: לצורך בניו (הקטנים) ואשתו⁶ שחייבת בקידוש מהתורה, וכיוון שלא התפללה לא קדשה, וכיוון שהוא מקדש שוב הצריכוהו בקידוש זה יין מאסמכתא, כאמור.

הוכחת שיטתו מהגמ' בנזיר⁷ שדורשת מהפסוק: "מיין ושכר נזיר" לאסור על נזיר יין מצווה כיין רשות, ומהו יין מצווה? יין של קידוש והבדלה. על זה שואלת הגמרא: "וכי מושבע ועומד מהר סיני"? כלומר: על יין של קידוש והבדלה אינו מושבע ועומד מהר סיני וכל דינו דרבנן, וממילא לא יתכן שהתורה הצריכה

3. פסחים ק"ו ע"א ד"ה "זכרהו על היין".

4. הושע י"ד.

5. שיר השירים א'.

6. "כל שישנו באמירה ישנו בזכירה" ברכות כ' ע"א.

7. ג' ע"ב, ד' ע"א.

פסוק כדי לאסור על נזיר יין שחכמים הצריכוהו.
ומתרת הגמרא: כגון שנשבע לשתות ואחר-כך נשבע להיות
נזיר, שהיתה מצווה לשתות ע"פ שבועתו הראשונה (מפני שאסור
להפירה בלאו של "לא יחל דברו"), אבל שבועתו השניה בטלה את
המצווה.

אם כן הצורך ביין לקידוש והבדלה הוא מדרבנן, אבל מוסיף
התוספות מכיוון שזו ההוכחה יתכן שקידוש על יין הוא דאורייתא
אלא שהטעימה ממנו היא רק מצוות חכמים.

(2) שיטת המיוחס לרש"י.⁸

שם בנזיר המיוחס לרש"י גורס בגמרא אחרת מתוס' וכתוצאה
מכך מגיע למסקנות שונות.

רש"י גורס בשאלה "והרי מושבע ועומד מהר סיני!" ומסביר
רש"י: שכתוב "זכור את יום השבת לקדשו" זכרהו על היין, אין
לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? ת"ל: 'זכור את יום השבת'
וכו', הרי שלמדנו על יין של קידוש והבדלה שחייב בו מדאורייתא
ואיך ע"י שבועתו של נזיר יבטל מצווה דאורייתא,⁹ שהרי נשבע
לבטל מצווה פטור, שלא באה שבועה ומבטלת מצווה!

את כלל הפטור הזה למדנו בשני הדינים שבשבועת שווא, האחד
- חייב קרבן והשני - איסור לאו.

בקרוב נאמר: "להרע או להטיב",¹⁰ ודורשים חכמים: מה שבועה

להטיב אינו יכול להשבע אלא על דבר שיש לו רשות לאסור או
לחייב את עצמו, כך שבועה להרע אינו יכול להשבע אלא על דבר
שיש לו רשות לאסור או לחייב את עצמו, שאם הפר שבועה כזו רק
אז חייב קרבן, יצא נשבע לאסור על עצמו מצווה, שאין לו רשות
- "הרי נתחייב בתורה לקיימה - שאם הפר שבועתו אינו חייב
קרבן.

בלאו - נאמר¹¹ "לא יחל דברו", ודורשים חכמים: את דברו

8. לא ברור שרש"י על נזיר הוא אכן רש"י.

9. נדריח ט"ז ע"א.

10. ויקרא ה', ד'.

11. במדבר ל', ג'.

דווקא אינו מחלל, דהיינו דברי עצמו, אבל חפצי שמים - מצוות שנשבע לא לקיימם מחלל את שבועתו ומקיימם, מכאן שפטור גם מלאו.

אם כן א) הבדלה היא מצוה דאורייתא על פי גרסת רש"י לברייתא "אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין ? ת"ל" וכו'.

ב) הצורך ביין לקידוש ולהבדלה גם הוא מדאורייתא. אך בתוספות אין ראיה שהבדלה היא מצוה דאורייתא, ואפילו אם כן ודאי שזה מדרבנן כמו יין הקידוש.

קושיות התוספות¹² על רש"י.

א) מדוע הגמרא אינה מתרצת שהכלל שאין שבועה מבטלת מצוה אינו קיים בשבועת נזיר וזהו גופה חידוש הפסוק "מיין ושכר יזיר" לאסור יין מצוה כיון רשות - גזרת הכתוב שהשבועה מבטלת.

ב) אם אין שבועה חלה על מצוה מה המקום לתרוץ הגמרא המובא אח"כ: "שבועה שאשתה, וחזר ואמר הריני נזיר - אתיא נזירות חיילא על שבועה", הרי שוב אנו רואים שבועה שמבטלת מצוה - שאסור להפר את השבועה הראשונה משום לאו של "לא יחל דברו".

שילת ה"שאגת אריה"¹³.

ה"שאגת אריה" דוחה את הבנת רש"י מקושית הגמרא מ"מושבע ועומד מהר סיני", אך מגן על הגרסא מקושית תוספות הראשונה ע"י הבנת הקושיא בדרך שונה.

הבנתו בנויה על משנה שנויה במסכת נדרים:¹⁴ "חומר בנדרים מבשבועות, כיצד? אמר קונם סוכה שאני עושה, לולב שאני נוטל, תפילין שאני מניח - בנדרים אסור לקיים המצוה, בשבועות מותר (חייב), מפני שאין נשבעים לעבור על המצוות".

בגמרא מבואר הטעם להבדל ישנם שני סוגי נדרים:

12. נזיר שם ד"ה "מאי".

13. סימו ה'.

14. ט"ז ע"א.

סוג א' - בלשון "קונם שלא אשב בסוכה" אין המצוה בטלה, מפני שבלשון זו הוא אוסר את עצמו על המצוה והתורה חייבה אותו על המצוה.

סוג ב' - בלשון "קונם מצות סוכה עלי" המצוה בטלה, מפני שבלשון זו הוא אוסר את המצוה עליו והתורה לא חייבה את המצוה עליו, וכמו שאין מאכילים את האדם דבר האסור לו כך אין מקיים את המצוה האסורה עליו.¹⁵

אך בשבועה אין אפשרות לסוג ב' מפני שבלשון זה צריך לומר "עלי" ובלשון זו השבועה הופכת לנדר. אם כן בשבועה אי אפשר לעולם לבטל מצוה, ועל פי זה השאלה בנזיר: אם שבועת נזיר מבטלת מצוה שמושבע ועומד עליה מהר סיני (קידוש והבדלה), הרי שזה סותר את הכלל שאין מציאות של ביטול מצוה ע"י שבועה! אך עדיין קצת קשה מדוע לא נאמר שגזרת הכתוב שבנזיר זה אפשרי? ונראה שאפשר לתרץ שאין אנו מחלקים בין שבועת נזיר לשאר שבועות, גם לא מכוח פסוק, מפני שבפסוק החילוק לא מוכח, ועוד שאין לנו שום סברא לחלק, לכן אין לומר גזרת הכתוב. תרוץ ה"אור זרוע"¹⁶ על שאלת תוס' השניה.

יש לחלק בין שבועה שנשבעו בני ישראל לקיים את המצוות, שעליה אינם יכולים להשאל (לפתוח פתח ולהפטר), לבין שבועה רגילה של אדם שיכול להשאל עליה, וכיון שאם היה נשאל על שבועתו שלא לשתות יין היתה השבועה של הנזירות חלה הרי גם בלא להשאל היא חלה. את שיטתו זו הוא בונה על משנה בשבועות.¹⁷ למסקנה דוחה ה"אור זרוע" את כל הגירסא בטענה שהנזיר יכול לקדש על פת ואם כן לא יפטר מקידוש מפני שאסור בשתיית יין. יש לציין שר"ת¹⁸ שאומר שיין בקידוש מדרבנן גם

15. הדמוי מרש"י בנזיר שח.

16. הלכות ערב שבת סימו כ"ה.

17. כ"ט ע"א.

18. תוס' נזיר.

אומר שאי אפשר¹⁹ לקדש על פת.
 שיטת הראב"ן.²⁰

גם הראב"ן גורס כרש"י "והרי מושבע ועומד מהר סיני!" אבל הסברו לשאלה שונה מהסבר רש"י. הוא מבין ששבעת נזיר אינה שבעה אלא נדר והוא טוען שנזיר אינו מבטל מצווה גם אם נשבע בלשון שיכולה לבטל אלא אם נקט במפורש בנדרו את המצווה שהוא אוסר עליו. הוא מביא לכך ראיה מהמשנה:²¹ "חומר בנדרים מבשבעות, כיצד? אמר קונם סוכה שאני עושה, לולב שאני נוטל, תפילין שאני מניח - בנדרים אסור, בשבעות מותר", משמע שדווקא אם בלשון הנדר נקט מצווה ספציפית.

אבל בנדר נזיר אין הוא נוקט בלשוןו את איסור שתית יין של קידוש והבדלה שעליהם מושבע ועומד מהר סיני וכיון שכך אין הוא מבטל את המצווה, ואם כן איך למד ר' שמעון: "לאסור יין מצוה כיון רשות"?

בשיטת המיוחס לרש"י הולכים גם הר"ן והרשב"א, כמו ששנינו בשבת²² כשלאדם יש מעות שיכול לקנות בהם או נר לשבת או כוס יין לקידוש יש לו להעדיף נר מפני שלום בית.

על הלכה זו מקשה הר"ן²³ - כיצד יתכן שיין של קידוש שהוא דאורייתא נדחה מפני נר שבת שאינו אלא מדרבנן? ותרוצו: שאפשר לצאת ידי חובה דאורייתא גם בקידוש על פת, והעדפת היין על הפת אינה אלא מצוה מן המובחר, וכן מסביר הרשב"א²⁴ אם כן שניהם הולכים בשיטת רש"י שהצורך ביון לקידוש הוא דאורייתא.²⁵

19. רא"ש פמח"ח ק"ה ע"ב פסקה י"ז.

20. מובא ב"שאלת אריה" שח.

21. נדרים ט"ז ע"א.

22. כ"ג ע"ב.

23. שם על הרי"ף בר"ה "אמר".

24. שם ד"ה "הא".

25. "ביאור הלכה" ("שערי תשובה") ע"פ רע"א בחידושינו על שנת שח. הוא גם רוצה להוסיף את הרא"ש, אך יש לדחות זאת מפני שכפסחיה ק"ו ע"א הרא"ש כותב במפורש

וניתן להסביר: שמחלוקת מיוחס לרש"י ותוס' נובעת משתי הבנות שונות במהות מצוות קידוש.

לתוס' - קידוש פרושו הבדלה, ע"י שמבדילים פרט מתוך פרטים הוא הופך למיוחד, וכך ע"י שמזכירים את מה שקרה ביום השבת מזמן בריאת העולם, מה שאין עושים בשאר הימים, הופכים את השבת למובדלת ומיוחדת משאר הימים, לכן בזכירה שנעשית באמירת "ויכולו השמים" כבר מקיימים מצות קידוש, ולכן המצוה על יין אינה אלא מדרבנן.

אך למיוחס לרש"י - קידוש אין פרושו הבדלה בלבד, קידוש מורכב גם מהעלאה והגבהה של הפרט על הפרטים שמהם הוא מובדל, ולכן בא היין שמראה על חשיבות וכבוד ומוסיף על ההבדלה גם את ההעלאה והיחודיות של יום זה מעל שאר הימים.²⁶ יתכן שלתוס' יש בהבדלה עצמה מימד של העלאה, אך לרש"י הוא אינו מספיק ולכן הוא מצריך יין בנוסף להבדלה עצמה. שיטת הרמב"ם.

לאור הבנה זו נבין את שיטת הרמב"ם, שכותב:²⁷ "מצות עשה מן התורה לקדש את השבת בדברים, שנאמר: 'זכור את יום השבת לקדשו' - כלומר זוכרהו זכירת שבח וקידוש וצריך לזוכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש וביציאתו בהבדלה", כלומר קידוש וגם הבדלה הם מצות עשה דאורייתא שהרי הרמב"ם לא חילק ביניהם ועוד:²⁸ "מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין" אם כן הצורך ביין הוא דרבנן, אבל מסתבר שהרמב"ם בכל זאת חולק על תוס', שלתוס' הזכירה גופא נעשית באמירת "ויכולו", אך לא לדעת הרמב"ם שכותב:²⁹ "וזהו נוסח קידוש

כתוס' שהיין אינו אלא אחמכתא.

26. גח למי מחובר שמקדשיה על הפח אח אין יין גח פח חשובה ולכן יכול לבוא במקום יין.

27. הלכות שבת פכ"ט ה"ה.

28. שם ה"ו.

29. שח ה"ב.

היום 'בא"ה אמ"ה אשר קידשנו במצותיו ורצה בנו ושבת קודשו באהבה וברצון הנחילנו. " ולא מוזכר ברמב"ם שיוצאים באמירת "ויכולו".

לכן נראה להסביר בשיטת הרמב"ם שהבנתו כהבנת רש"י שקידוש מורכב מהבדלה וגם מהגבהה, אלא שלרש"י ההגבהה נעשית ע"י יין, אך לרמב"ם נראה שהדרשה "זוכרהו על היין" היא דרבנן, כנראה מפני שלא מוזכר יין בפסוק, לכן הוא מפרש את הזכירה האמורה בפסוק זכירת שבח וקידוש שהיא זו שמרימה ומגביהה, ונעשית כאמור, ע"י שמברכים ומודים על נתינת השבת וזה ודאי מרומם ומגביה משאר ימים, ויתכן שאף יותר מיין.

בסיכום שיטת הראשונים: המיוחס לרש"י, הראב"ן, הר"ן והרשב"א חולקים על התוס' והרמב"ם על חשיבות הצורך ביין לקידוש. למיוחס לרש"י, לר"ן לרשב"א זהו דין דאורייתא, לתוס' ולרמב"ם זהו דין דרבנן. המיוחס לרש"י, שסובר שיין של קידוש דאורייתא, סובר שגם יין של הבדלה דאורייתא מפני שהוא גורס "ביציאתו מנין?" וכל שכן שהבדלה עצמה דאורייתא, אך לשאר הראשונים, שיין וקידוש דאורייתא, יש להסתפק אם מה שנאמר בנזיר קדושא והבדלתא נאמר במדויק או שההבדלה הוזכרה בדרך אגב, ואם כן מושבע ועומד נאמר רק על קידוש. לתוס' שהצורך ביין לקידוש הוא מדרבנן גם הצורך ביין להבדלה הוא מדרבנן, לרמב"ם הבדלה היא מדאורייתא ויינה מדרבנן.

הדיון באחרונים:

ה"מגן אברהם"³⁰ פוסק כתוס' והרמב"ם, שהצורך ביין לקידוש הוא מדרבנן, וכן פוסק ה"שאגת אריה" למסקנה³¹ ומביא לכך ראייה ממסכת ברכות,³² ששם נאמר על מצות הבדלה: "בתחילה קבעוה בתפילה, העשירו - קבעוה על הכוס, הענו - חזרו וקבעוה בתפילה", ובגמרא נערך דיון ע"פ הקביעה האחרונה האם המבדיל

30. סימן רע"א סק"א.

31. סימן ס'.

32. ל"ג ע"א.

בתפילה צריך להבדיל שוב על הכוס או לא. יש מי שאומר שאינו צריך, ואם כן היין בהבדלה הוא מדרבנן (מפני שלא סביר שהם חלקו במישור הדאורייתא), ואם היין שבהבדלה הוא מדרבנן גם היין שבקידוש הוא מדרבנן, מפני ששניהם מוזכרים יחד בנזיר כאמור.³³ וכן פסק ה"בן-איש-חיל".³⁴ קושיא זו אמנם קשה למיחוס לרש"י וצ"ע. אך "ערוך השולחן"³⁵ פסק שהצורך ביין לקידוש הוא דאורייתא ומביא לכך ראיה מפסחים,³⁶ ששם למד רב אחא בר יעקב שצריך להזכיר יציאת מצרים בקידוש היום, שכתוב: "זכור את יום השבת לקדשו",³⁷ וכתוב: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים".³⁸ גזירה שוה "יום" "יום",³⁹ ולשיטת התוס' שאדם יוצא ידי חובה מדאורייתא כבר באמירת "ויכולו השמים" קשה, מפני ששם לא מוזכר יציאת מצרים, אך קושיא זו לא קשה לשיטת הרמב"ם שלדעתו כאמור אדם יוצא בברכת הקידוש ששם מוזכרת יציאת מצרים, וכן כותב הרמב"ם בספר המצוות.⁴⁰ מפני קושי זה פסק ה"מנחת חינוך"⁴¹ כרש"י, אך אפשר לתרץ לתוס' שזו אינה גזירה שוה אלא רק אסמכתא. בנוסף להשלכה שכבר הוזכרה - היכן אדם יוצא יד חובת קידוש - יש עוד השלכה שנובעת מהפסק של "מצות צריכות כוונה", והשאלה היכן אדם צריך לכוון לקיים את המצווה: האם בתפילה או בקידוש על היין? ואע"פ שלדעת התוס' אפשר לצאת גם בקידוש על היין בכ"ז ככל שאפשר להקדים את הקידוש יש להקדים, כפי שהוזכר כבר במקור המצווה, וכיוון

33. ג' ע"ב בסופו.

34. שנה שניה פרשת בראשית ה"י.

35. סימן רע"א א'-ג'.

36. קי"ז ע"א.

37. שמות כ', ח'.

38. דבריה ט"ז ג'.

39. הוא מביא עוד הוכחה מהירושלמי שנחחרת ממה שנכתב לעיל.

40. מצווה קנ"ה.

41. מצווה ל"א, "זכור את יום השבת".

שהתפילה קודמת לקידוש יש לקדש בה. מה שאין כן למיוחס לרש"י
 שיש לכוון בקידוש על היין ששם דווקא מקימים את המצווה
 מדאורייתא.

"משרשי מצווה זו, כדי שנתעורר מתוך מעשה זה
 לזכור גדולת היום ונקבע בליבנו אמונת הידוש
 העולם 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ
 וביום השביעי שבת וינפש"

ספר חחינוך מצווה כ"ו